

ПРАВОВА ДОКТРИНА ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА УКРАЇНИ

Варто відзначити, що хоча феномен правової доктрини завжди привертав увагу вчених, але і дотепер не вироблено єдиного підходу до розуміння самого поняття «правова доктрина». Така невизначеність пояснюється тим, що правова доктрина не тільки багаторазово змінювала свій статус, але «розчиняється» в науці, судовій практиці та інших джерелах права.

Поняття «правова доктрина» походить від загального, ширшого за змістом поняття доктрини, що традиційно розглядається як вчення, наукова чи філософська теорія, система, керівний принцип чи ідея. В юридичній літературі пропонуються різні визначення поняття «правова (юридична) доктрина», зокрема, в Юридичній енциклопедії наводиться таке: правова доктрина – це сукупність (система) наук, знань про певне правове явище [1; 275].

В нормативно-правових актах доктрина визначається як «сукупність поглядів, науково обґрунтованих принципів», а метою доктрини визначається «уточнення засад формування та реалізації державної політики» [2,3].

Така поліваріантність вживання терміну «доктрина» свідчить про складність та великий рівень варіативності явища, яке цей термін означає. Повторюваність і стабільна затребуваність свідчать про те, що термін означає справді самостійне явище, що відображає важливу для практики категорію [4; 19].

Варто погодитися з М. В. Кармелітою стосовно виділення наступних специфічних ознак правової доктрини, зокрема з тим, що правова доктрина:

- є науковим обґрунтуванням соціально значущих проблем;
- становить систему правових ідей, принципів концептуального рівня;
- встановлює напрями державно-правового життя, спираючись на досягнення національної і світової юридичної думки та науки;
- виконує функцію наукових підстав нормативно-правового регулювання відносин у тих сферах, у яких вона створена (освітня, військова, інформаційна тощо);

- формалізується шляхом посилянь, звернень, тобто набуває своєї обов'язковості, чим відрізняється від правової теорії [5; 91].

До цього переліку варто додати також таку властивість правової доктрини як загальновизнаність (авторитетність). Для того, щоб доктринальні положення набули загальновизнаного характеру, необхідні як формальні умови (створення їх авторитетними суб'єктами, визнання юридичною практикою, суспільством тощо), так і матеріальні (дієвість, теоретична і практична цінність доктрини).

Також серед властивостей правової доктрини, що розкривають її сутність, необхідно назвати її структурованість, системність, несуперечливість, що впливають із наукового характеру доктринальних положень. Із системністю та несуперечливістю правової доктрини пов'язаний динамічний і водночас статичний, стійкий характер її положень. Динамічний характер феномену правової доктрини нерозривно пов'язаний із правовими та суспільнополітичними процесами, що відбуваються в державі та світі, трансформацією правових ідей, поглядів, настанов, цінностей [6; 50].

Враховуючі викладені вище властивості правової доктрини можна надати таке визначення. Правова доктрина – це цілісна і логічно узгоджена система основоположних, загальновизнаних ідей та принципів права, викладених найбільш авторитетними юристами, які знаходяться в нерозривному двосторонньому зв'язку з юридичною наукою, законодавством і практикою, та здатні регулювати суспільні відносини.

Правова доктрина відіграє важливу роль на передпроектному та проектному етапі нормотворчого процесу [7; 56]. Важливим каналом впливу доктрини на правотворчій і правозастосовний процес виступають коментарі до юридичних текстів. Це зумовлено тим, що фактично саме коментарі до юридичних текстів є основною формою зовнішнього вираження правової доктрини. Саме в коментарях знаходять вияв основні переваги правової доктрини як джерела права.

При визначенні місця правової доктрини в системі джерел права України автори зазвичай вказують, що доктрина є вторинним (субсидіарним) джерелом права [8; 42]. Що є наслідком безроздільного панування у правовій системі нормативно-правового акту та визнання решти джерел несуттєвими [9; 122].

В галузевих дослідженнях зазвичай зазначають, що доктрина має розглядатися в якості переконливого, але не обов'язкового джерела

права. Погоджуючись із специфічною природою правової доктрини як джерела права все ж варто зазначити, що сучасна система джерел права України включає зокрема і правовий звичай, що як і доктрина не має чіткого оформлення, та не передбачає специфічної процедури його прийняття.

Також не можна залишити поза увагою її світоглядну роль, вплив на правосвідомість законодавця, правозастосувачів та суб'єктів правовідносин, які реалізують свої права та виконують юридичні обов'язки. Понятійно-категоріальний апарат юриспруденції та теоретичні моделі правотворчої, правозастосовної та правоінтерпретаційної діяльності сформульовані у доктрині формують основу механізму правового регулювання, забезпечують ефективну реалізацію функцій права.

Як зазначає Є. М. Черних обов'язковість правових положень може виявлятися в двох модусах: 1) у суворому значенні безумовного для виконання імперативу; 2) у пом'якшеному значенні керівного чинника, що тяжіє над свідомістю та спрямовує її, але не безумовного до виконання, який може стати вирішальним у конкретній справі, а за підтримки судовою практикою – і в інших подібних справах. Правова доктрина зобов'язує в більшості випадків у другому значенні. Це обов'язковість раціонального вибору, який сприймається як внутрішня необхідність і не супроводжується загрозою юридичної санкції. У цьому сенсі можна стверджувати, що доктрина специфічно обов'язкова, коли вона диктує свої правила законодавцю і застосовувачу права [10; 29].

Як зазначає С. І. Максимов, навіть якщо значення правової доктрини обмежити тільки тлумаченням норм, то і в цьому розумінні вона виконує свою роботу з певної прескриптивної позиції: «описує» не стільки те, як можна тлумачити право, скільки те, як воно повинно тлумачитися» [11; 39].

Таким чином можна відзначити, що правова доктрина як джерело права України має два рівні регулятивного впливу і відповідно два рівні розуміння як джерела права:

- 1) «метарівень» на якому правова доктрина впливає на процес формування права і цілому та окремих джерел права (в першу чергу нормативно-правових актів та нормативних договорів);
- 2) «формальний» рівень в рамках якого правова доктрина використовується для вирішення конкретних правових питань (колізії та прогалини в праві, розсуд в праві).

До переваг правової доктрини як джерела права належать: достовірність, аргументованість, переконливість, авторитетність, загальноприйнятність, індивідуалізація, прогностицизм, добровільність дії та гнучкість у вирішенні колізій у праві, заповнення прогалин позитивного права, усунення протиріч та двозначності правових норм. Ураховуючи це, а також євроінтеграційний курс України актуальним завданням стає створення сучасної цілісної правової доктрини яка сприятиме формуванню сучасної системи джерел права, що відповідають європейським вимогам та вдосконаленню процесу реалізації та застосування правових приписів.

Список використаних джерел

1. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2, 2003.- с. 744
2. Воєнно-медична доктрина України : постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 910. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-п#Text> (дата звернення 10.12.2021).
3. Морська доктрина України на період до 2035 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.10.2009 р. № 1307 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1108). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1108-2018-п#Text> (дата звернення 10.12.2021).
4. Мадаев Е. О. Доктрина в правовой системе Российской федерации: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Высшая школа экономики. Иркутск. 2012. 254 с.
5. Кармаліта М. В. Правова доктрина – джерело (форма) права : дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.01. Київ, 2011. 199 с.
6. Старикова С. І Поняття, особливості та актуальні питання правової доктрини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 47-51.
7. Шевченко А. Є., Карамаліта М. В. Вплив правої доктрини на правотворчий процес в Україні. *Юридичний вісник*. 2015. № 3(36). С. 53-57.
8. Сидоренко О. М. Правова доктрина як вторинне джерело права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. № 29. С. 38-43
9. Одесская школа права. Введение в украинское право / С. В. Кивалов, Н. В. Анишук, Т. А. Остапенко и др. ; под общ. ред. С. В. Кивалова ; отв. ред. М. В. Афанасьева ; сост. Ю. Д. Батан ; МОН Украины, НУ ОЮА. 3-е изд., перераб. и доп. Одесса : Юридична література, 2016. 504 с.
10. Черних Є. М. Обов'язковість правової доктрини як проблема методології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2. С. 21-30. С. 29
11. Максимов С. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід. *Право України*. 2013. №9. С. 34–53.

Науковий керівник: к.ю.н., старший викладач Ковбасюк С. В.